

Hadas Yaron. *Zionist Arabesques: Modern Landscapes, Non-Modern Texts*. Boston: Academic Studies Press. 2010. 226 pages

ארז צפדיה*

בנובמבר 2011 הלך לעולמו דב ניר, חתן פרס ישראל לגיאוגרפיה ומחלוצי הגיאוגרפיה האזורית בארץ. את שמו קנה ניר במחקרו על עמק בית שאן, מחקר ששילב את האדם והסביבה באזור. גם ספרה של ירון ערבסקות ציוניות (בתרגום חופשי) הוא סיפור של אזור, של העמק השכן, עמק יזרעאל. אך סיפור זה אינו שייך לסוג הכתיבה שהציע ניר, כתיבה שבחנה היבטים פיזיים ואנושיים, כלכליים ואקלימיים, כמקשה אחת. נדמה כי מאפייני כתיבתו הפוזיטיביסטית של ניר על האזור חלפו עם מותו. ספרה של ירון מציין את הולדתו של ז'אנר חדש.

ירון מספרת את סיפורו של עמק יזרעאל. זהו סיפור ללא נתונים על כלכלת האזור, על נתוני הדמוגרפיים או על מאפייניו האקלימיים. זהו סיפור ללא סדר כרונולוגי וללא האדרה של מקורות רשמיים והעדפתם על פני סיפורים לא רשמיים. זהו סיפור שמורד במוסכמות המודרניות בדבר הדרך שבה יש לספר סיפור על אזור. זהו ייחודו של הספר, אך גם חולשתו. מעניינת הבחירה של ירון בעמק יזרעאל כמוקד למחקרה האתנוגרפי. הרי ידוע שהעמק הוא היהלום שבכתר ההתיישבות הציונית: אזור שסימל את הצלחת הפרויקט הציוני של רכישת קרקעות, התנחלות, יצירה חקלאית מודרנית והצמחת מנהיגות בכל התחומים. ככזה היה ועודנו נושא לשירה חלוצית-ציונית ולספרות עשירה. ירון ערה להילתו של עמק יזרעאל ולתפקידו באתוס הציוני, ודווקא בשל כך מבקשת להציץ אל מעבר למסך המיתוסים ולראות אותו כאזור גבול; כאזור שישומו בו פרקטיקות קולוניאליות של ה"ערביזציה" ושל התיישבות (כפואיה בחלקה) של מהגרים יהודים במושבי עולים וכערי פיתוח; כאזור הטרונגני מבחינה יישובית: מושבים, מושבות, קיבוצים וחוות פרטיות בצד מושבה עירונית ותיקה, ערי פיתוח ויישובים ערביים; ולבסוף, כאזור חקלאי כפרי שעובר בעשורים האחרונים תהליכי פרבור ומסחור מואצים ומאבד במהירות את האתוס השיתופי שאפיינ חלקים ממנו.

ירון מגיעה אל עמק יזרעאל כדי ללמוד את הזיקות שבין האדם למרחב הפיזי הבנוי ואת מקומן בתהליכים פוליטיים בקנה מידה ארצי. מחקרה האתנוגרפי מתמקד בעיקר בעשייה החקלאית, על פי רוב מנקודת מבטה של האוכלוסייה היהודית ושל תושבי הקיבוצים, בעיקר תושבי קיבוץ גבת. אבל ירון אינה מסתפקת בהתבוננות פנימית של תושבי גבת: דרך מסמכי הקיבוץ היא בוחנת את התהליכים הפוליטיים, החברתיים והאידיאולוגיים של העמק כולו, כפי שהם נשורים בפוליטיקה הציונית והישראלית, משתלבים בה וסותרים אותה. מפעם לפעם היא נעזרת במידענים ובמקורות מחוץ למעגל של האוכלוסייה היהודית הקיבוצית.

מוקד המחקר הוא החקלאות. שוב, זו אינה בחירה מקרית. אף שחלק מהדיון עוסק בטכנולוגיות חקלאיות, במיכון חקלאי וברציונליזציה של העשייה החקלאית, ירון גוררת

* המחלקה למנהל ומדיניות ציבורית, מכללת ספיר

את הדיון בחקלאות אל היבטים פוליטיים. לא בכדי מלווים את הספר לכל אורכו שני מושגי היסוד "חקלאות פוליטית" ו"הפוליטיקה של החקלאות". דרך המושגים הללו נחשפת תרומתן של החקלאות הקולקטיבית (בקיבוץ ובמושב השיתופי) ואחריה החקלאות הפרטית לקידום המטרות של התנועה הציונית, וכעבור זמן לקידום המטרות הטריטוריאליזם-לאומיות של מדינת ישראל. לדוגמה, חלוקה גיאומטרית של שטחי החקלאות אינה רק אמצעי רציונלי, יעיל וכלכלי להגדיל את התפוקה החקלאית, אלא מסמלת את עליונותם התרבותית של היהודים על החקלאים הערבים, ומכאן את זכותם הטריטוריאליזם הבלעדית של היהודים על המרחב, אף שחקלאות יהודית בעמק שאבה בתחילת דרכה השראה מהחקלאי הערבי. חקלאות כזו היא גם אמצעי ביטחוני במובן זה שהיא מונעת ריקנות (מיהודים כמובן), ריקנות שמתפרשת כסכנה מפני שהיא חושפת את המרחב כביכול להשתלטות בפעולות פלישה לא חוקיות של ערבים תושבי העמק או בחדירה של גורמים עוינים מצדו האחר של הקו הירוק.

אך חקלאות פוליטית אינה רק אמצעי לניכוס המרחב בידי הפרויקט הציוני; היא משמשת בעשורים האחרונים כאמצעי בידי החקלאים למנוע הפקעת קרקעות על ידי המדינה לצורכי בנייה למגורים, תשתיות ומסחר, למנוע גלישה של העיר אל עבר שטחים חקלאיים, ואף למנוע העברת קרקעות אל היישובים הערביים היחידים שנותרו עד היום בעמק. לשם כך ירון מפרטת את שיטות הזכויות הקנייניות הנהוגות בעמק, החל בבעלות לאומית על הקרקע (בעיקר בקיבוצים ובמושבים) וכלה בבעלות פרטית (בעיקר בחוות הפרטיות), ומראה כיצד השיטות הללו משתלבות או מתנגשות באידיאולוגיות הדומיננטיות של כל עת. בתוך כך היא מנתחת את דפוסי שכירת העבודה בחקלאות, ומראה שגם כאן לחקלאות הפוליטית יש השפעה רבה על המבנה החברתי ההטרונגי והבלתי שוויוני בעמק, וכיצד היא משליכה גם על היחסים בין הכפר לעיר, בין מושבי העולים לקיבוצים, בין הקיבוצים לחוות הפרטיות, וכמובן בין היישובים הכפריים היהודיים ובין האוכלוסייה הערבית.

קריאתה של ירון את המרחב של עמק יזרעאל מעניקה הסבר משכנע לבחירת המונח "ערבסקות ציוניות" בכותרת הספר. בקריאה זו, הערבסקות הציוניות נשזרות בסיפורו של העמק כשריגים בחיי היומיום החקלאיים, מקנות להם משמעויות לאומיות וכלכליות, אך לעתים גם פועלות בסתירה אליהם. זהו סיפור מודרני לכאורה, המוצג בסדר הצורני הרתמי של הערבסקה (למשל בגיאומטריה של ארגון החלקות החקלאיות) ודרך מוטיב החקלאות המגלם את מימוש הזכות למרחב. אך בה בעת הסיפור אינו מודרני, כמו הערבסקות, שכן רוחה המיסטית של הציונות מרחפת על העמק ומכוונת את בנייתו ואת ניכוסו.

אבל השימוש במונח "ערבסקות" בכותרת הספר לא נועד רק להבהיר את טיעוניה של ירון על החקלאות בעמק ועל זיקתה אל הפרויקט הציוני. המונח ממחיש את המתודולוגיה האתנוגרפית שבה משתמשת ירון ואת מבנה הספר. הערבסקות, המשמשות באמנות האסלאם כביטוי לביטול ההיררכיה בין הדימוי לרקע ביצירה, רומזות על כוונתה של ירון לבטל את ההיררכיה בין מקורות רשמיים למקורות בלתי רשמיים, בין סיפורים מפי החיים ובין סיפורים המיוחסים למיתוסים, בין מאמרים אקדמיים ובין הודעות בעלון הקיבוץ. כל המקורות משמשים בספרה של ירון בערבוביה, ובלי שמקור כלשהו נהנה מעמדת תקפות עליונה לעומת אחרים. באשר למבנה הספר, גם כאן הדימוי הלא מודרני של הערבסקות משחק תפקיד. אין בספר סדר זמנים כרונולוגי, אלא ריתמוס של חזרות כרונולוגיות תחת כל נושא הנדון בספר.

בעיניי, מאפיין זה מבטא בצורה הטובה ביותר את כותרת המשנה "טקסטים לא מודרניים". אם הצגת סיפור על פי סדר זמנים כרונולוגי או על פי חלוקה נושאית מאפיינת את הכתיבה המודרנית, הרי לפנינו הצגת סיפור שאינה מודרנית.

אף שהרעיון לספר את סיפורה של החקלאות המודרנית בעמק יזרעאל באופן לא מודרני שובה לב, מעשית הספר קשה לקריאה. לשיטתי (ככל הנראה בהיותי קורא "מודרני"), זוהי חולשתו המרכזית של הספר, והיא מצטרפת לעומס הרב של פריטי מידע שנועדו לבסס טענות שרובן מובנות ומוכרות, עומס הנובע מהנטייה שלא להעניק קדימות לשום סוג של מקור מידע במסגרת הנאמנות לכתיבה לא מודרנית. ביתר פירוט, לא תמיד ברור באיזו תקופה דנים, ויש לכך חשיבות רבה, שכן הספר פורש סיפור בן מאה שנה. כשכבר מובן הזמן המדובר, קופץ הסיפור לנקודת זמן עלומה אחרת, עד שמשתבשת יכולתו של הקורא להבין את ההקשר של הטיעונים. קושי זה מתובל בירידה לפרטי פרטים, כשכל פרט מסופר שוב ושוב ממקורות רבים. גם אם לכל מקור יש תרומה לטיעונים שמציגה ירון, ריבויים כאלה מתווספים להיעדר הרציפות הכרונולוגית ומערימים קשיים על הקורא.

אכן, ירון התרחקה מהמחקר האזורי שהציעה לנו הגיאוגרפיה האזורית. מחקרה מאתגר, ביקורתי ומציג מורכבויות שהגיאוגרפיה האזורית, בגישה הפוזיטיביסטית, לא הייתה מסוגלת להן. לא רק שירון זונחת את המחקר הפוזיטיביסטי, היא מבקשת גם להציע תחליף לכתיבה מודרנית, תחליף שלטעמי לפחות, עלול להכביד על הקורא.